כד הקמח — תענית

יודע צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים אכזרי (משלי י"ב:י'). ידוע כי החכמים הקדומים אשר דברו בענין הנפש וסודה ועשו בזה ספרים הרבה אין קץ נחלקו בה לשתי כתות. כת סוברת כי נפש האדם אחת ויש בה ג' כחות כח הבהמי וכח הצומח וכח המשכיל. ושלש כחות אלו נקראים נפש, וכת סוברת כי יש באדם שלש נפשות והן נפשות שונות כל אחת ואחת לעצמה. הנפש הבהמית לעצמה והצומחת לעצמה והשכלית לעצמה. הנפש הבהמית בה ישתתף האדם עם שאר בעלי נפש התנועה והן הבהמות והחיות והעופות, והיא הנפש המתאוה לאכול והכועסת והמבקשת שררה וכבוד ושאר תענוגי הגוף והיא הנקראת נפש ורוח שכתוב (דברים י"ב:כ') כי תאוה נפשך לאכול בשר וכתיב (קהלת ז':ט') כל רוחו יוציא כסיל וכתיב (משלי כט) אל תבהל ברוחך לכעוס, ומשכן הנפש בכבד. הנפש הצומחת בה ישתתף אדם עם האילנות והצמחים ועניה וכחה באה להגדיל ולהצמיח כל גוף ולהרחיבו ויש לה זמן לגידולה ואין משכנה במקום המיוחד עם הגוף. הנפש השכלית בה ישתתף עם אלהין די מדרהון עם בשרא לא איתוהי והם השכלים הנפרדים העליונים, ומשכן הנפש הזאת במוח והיא הנקראת נשמה שהיא יודעת את בוראה ומהללת אותו תמיד שנאמר (תהילים ק"נ:ו') כל הנשמה תהלל יה וכן כתיב (בראשית ב':ז') ויפח באפיו נשמת חיים. וכתיב (ישעיה נו) ונשמות אני עשיתי. הרי שהכתובים מיחסים הנשמה הזאת להקב"ה לפי שעיקר בריאתו של אדם אינו אלא בשבילה, ומצינו לרבותינו הקדושים חכמי התלמוד ז"ל מאמר אחד נוטה לדעת האומרים שהנפשות שונות, והוא מה שאמרו בסנהדרין פ' ארבע מיתות ב"ד (דף סה ב) רבה ברא גברא שדריה לקמיה דר' זירא הוה משתעי ליה ולא מהדר א"ל דמן חבריא את תוב לעפרך, ביארו לנו בכאן כי רבה בחכמתו הגדולה שברא האדם ההוא בחכמת ספר יצירה מכח גלגול אותיות האלפ"א בית"א הטיל בו נפש התנועה אבל לא היה בו כח להטיל בו נפש השכלית שהדבור ממנה וזה יורה שהנפשות שונות, אמנם נראה כי דעת התורה הוא בנפש האדם שהיא נפש אחת שיש בה שלש כחות וכל כח וכח נקרא נפש. וידוע כי מעלת הצדיק על הרשע אינה אלא בהכנעת הנפש הבהמית ובהתגברות הנפש השכלית. ועיקר התורה כלה ויסודה הוא שישבר אדם תאותיו ויכניעם וישיבם עד דכא עד שיביאם בשעבוד הנפש השכלית. והעושה זאת ומגביר שכלו על תאותו ומשבר ומכניע הנפש הבהמית שלו הוא הנקרא צדיק, וע"ז אמר שלמה בכאן יודע צדיק נפש בהמתו. לימדך הכתוב כי יקרא צדיק כל מי שמכניע נפש בהמתו כלומר נפש הבהמית שלו ומלת יודע מלשון (תהילים קל"ח:ו') וגבוה ממרחק יידע וכן (שופטים א) ויודע בהם את אנשי סכות, ודבר ידוע שהסבה הגדולה שבהכנעת הנפש הבהמית הוא התענית, כי האדם בטבעו כשיחסר לחמו רגע שהוא צריך אליו יהרסו כחותיו. וכאשר יצום ויתענה הכח הבהמית תשש והחומר מדלדל ובאותה שעה יהל עליו אור השכל ויכוין אל האמת ותהיה עבודתו רצויה ותפלתו מקובלת. ולכך צותה התורה ביום דין הנפשות להתענות והוא יוה"כ לפי שהמאכל והמשתה סבה לגסות הטבע ולגודל הלב ויבא אדם מזה שישכח את השם וכענין שכתוב (הושע י"ג:ו') שבעו וירם לבם על כן שכחוני, וכיון שהיום ההוא מיוחד לכפרת העונות ולדיני הנפשות אין ראוי שיתעסק אדם בדבר שיוכל למנוע ממנו הכפרה ההיא ולקבוע את נפשו, ולכך נצטוינו בענוי הנפש ביום המקודש ההוא הוא שאמר הכתוב (ויקרא כ"ג:כ"ז) ועניתם את נפשותיכם. ובאה הקבלה לרבותינו ז"ל בעינוי זה שהוא עינוי של רעבון ממה שכתוב (דברים ח':ג') ויענך וירעיבך שאם לא כן הייתי אומר שהענוי הזה הוא שיענה אדם את עצמו ביגיעה רבה ועמל כבד כגון טעינת הקורות והדברים הכבדים וזולתם כי זה בכלל ענוי הנפש כיון שאין הכתוב מבאר ממעת האכילה אלא שמזהיר על העינוי פעמים רבות ואומר (ויקרא ה) ועניתם את נפשותיכם (שם) תענו את נפשותיכם (שם) כי כל הנפש אשר לא תעונה ואין באחד מהם כתוב איסור האכילה בפירוש, אבל הקבלה לרבותינו ז"ל היא נר מאיר אל עבר פנינו שביארו לנו העינוי הזה ואמרו (יומא פ"ח דף עז) כתיב הכא ועניתם וכתיב התם ויענך וירעיבך מה התם עינוי דרעבון אף הכא נמי עינוי דרעבון, והועילו אותנו בגזירה שוה זו שאין להבין עינוי זה בטעינת הדברים הכבדים שאם כן היה לו לומר ועניתם

את גופכם אבל עתה כשאמר ועניתם נפשותיכם הוא כולל עינוי הגוף והנפש, עינוי הגוף מן הרעבון כמו שבא בקבלה, ועינוי הנפש ממחשבות רעות כלומר שיענה נפשו מן המחשבות והרהורים כי הם קשים על נפש השכלית יותר מן העבירה עצמה:

ומן הידוע כי עינוי הנפש הוא עיקר, לא עינוי הגוף שיענה אדם את גופו בצום ובתענית ולא יענה את נפשו מן ההרהור הרע זה חוטא ואין לו זכות מאותו תענית. ועל כיוצא בזה הזכיר ישעיה ע"ה (ישעיהו נ"ח:ד') הן לריב ומצה תצומו ולהכות באגרוף רשע לא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם, ואומר (שם) הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכוף כאגמון ראשו ושק ואפר יציע הלזה תקרא צום ויום רצון לה'. ביאר בזה שעינוי הגוף בלעדי עינוי הנפש אינו כלל עיקר יום רצון לה'. אבל העיקר הוא עינוי הנפש והוא שיענה נפשו מן המחשבות הרעות ומפעולות הרשעה וזהו שאמר (שם) הלא זה צום אבחרהו וכתיב (שם) הלא פרוס לרעב לחמך. אמר אין הכונה שתרעיב את גופך אלא שתשביע את הרעבים לא שתענה את גופך בצום ובתענית, זהו שאמר (שם) ומבשרך לא תתעלם כי אסור לך שתתעלם מבשרך לענותו תמיד כי אין עיקר הכונה בזה אלא בעינוי הנפש, ודע לך שהוא כן שכן מצינו שהקילה תורה בעינוי הגוף בחולה שיש בו סכנה שאמרו רז"ל מאכילים אותו דבר האסור לו או מאכילין אותו ביו"ה ואמרו על זה (יומא פ"ח דף פ"ה ב) חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, ולא הקילה בעינוי הנפש כלומר שאם היתה קשורה נפשו בתאות הערוה והוא מסתכן בדבר אין להתיר לו כלל ואע"פ שימות בשביל זה, והוא שאמרו (סנהדרין פ"ח דף עה) מעשה היה ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שתבעל לו ואמרו חכמים ימות ואל תבעל לו תספר עמו מאחורי הגדר ימות ואל תספר עמו. והא למדת שעיקר הכונה הוא עינוי הנפש לא עינוי הגוף בלבד. ואמנם עינוי הגוף עם עינוי הנפש הוא התענית המקובל והצום הנבחר והוא חשוב קרבן וגדול שכרו מן הקרבן שהקרבן בממונו והתענית בגופו שהרי חלבו ודמו מתמעט:

וראוי לאדם בתעניתו שיתאונן על חטאיו ושיוריד עליהם דמעות כי הדמעות יוצאות ממעמקי ההכנעה והכונה הרצויה והם עדות על לב נשבר ונדכה, ועם הדמעה תפלתו של אדם נשמעת שכן אמר דוד ע"ה (תהילים ל"ט:י"ג) שמעה תפלתי ה' וגו' אל דמעתי אל תחרש, וכן בתפלתו של חזקיהו כתיב (מלכים ב כ':ג') ויבך חזקיהו בכי גדול, וכן בתפלת חנה כתיב (שמואל א א':י') ותתפלל על ה' ובכה תבכה ומתוך הדמעה נתקבלה תפלתה, והדמעה עם התענית דוגמת נסוך המים עם הקרבן, וכאשר יאמץ אדם את עצמו בתפלה ודמעה יחדו יהיו תמים לפני ה' ביום התענית ומובטח לו שתהיה תפלתו נשמעת, אם אין בידו מאותן כ"ד דברים המעכבים את התשובה, וזהו שאמר הנביא (ישעיהו נ"ח:ד') לא תצומו כיום וגו', למדנו שהתענית הראוי גורם שהתפלה נשמעת במרום וזהו עיקר כונת התענית, ומצינו שעל ידי התענית נשמעה תפלתן של ישראל ונגאלו בימי אחשורוש ממות לחיים והוא שצותה אסתר (אסתר ד':ט"ז) וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים וגו':

וזה עיקר כונת התורה הן בתפלות בתעניות ובצדקות הכל להכניע הנפש הבהמית ולהמשך אחר הנפש השכלית בעבודת השי"ת, וע"ז אמר יודע צדיק נפש בהמתו כי כן בהמתו של צדיק שהוא מכניע נפש הבהמית שלו כדי שתתעלה נפש השכלי, אבל הרשע הוא בהפך לא די שאין מכניע נפשו הבהמית אלא שהוא מרחם להשביע אותה בכל תאותיה, ואיש אשר אלה לו אכזרי הוא על נפשו השכלית, זהו ורחמי רשעים אכזרי, כי הרחמנות על הנפש המתאוה אכזריות הוא על נפש השכלית כי התאוות הן הן המסך המבדיל והמונע מלהשיג המושכלות. ודרז"ל ק"כ תעניות עשה משה בהר ולא הניח גדר ולא מחיצה שלא קרעה, והגדר והמחיצה אין להבין אותו ברקיע אלא בחומר הגוף, והכונה שהגביר שכלו על גופו והיה נכון לקבל המושכלות ולא היה חומרו מעכב ההשגה כי החומר הוא הגדר והמחיצה והמסך המונע את האדם מן ההשגה, ולעתיד לבוא יתהפכו כל הצומות לימים טובים שכן הבטיח הנביא ואמר (זכריה ח':י"ט) כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו: